

BICZÓ GÁBOR

Antropológia és irodalom konferencia

Miskolc, 2002. október 20–21.

2002. október harmadik hetében Miskolcon az egyetem Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszékének szervezésében nagyszabású konferencia megrendezésére került sor. A nagyszabású jelző talán nem eufemisztikus, hisz egyrészt a rendezvény témája, valamint a résztvevők és az előadók száma a bölcsészettudományi diszciplínák megszokott hazai viszonyaihoz képest szokatlanul széles körű volt.

Az antropológia és irodalom közötti kapcsolat kérdése az angolszász és német nyelvterületen egyaránt igen népszerű téma. Úgy tűnik, hogy a napjainkban mind közismertebbé és közkedveltebbé váló kulturális antropológia újabb irányzatai egyre határozottabb érdeklődést mutatnak a kortárs irodalomelmélet, a textológia és a modern filozófiai hermeneutika iránt. Az érdeklődés kölcsönös, vagyis az említett, inkább teoretikus attitűddel jellemezhető diszciplínák is intenzíven tájékozódnak az antropológia, különösen az antropológia empirikus jellegéből következően a kulturális tapasztalat vizsgálatának módszertani és elméleti-kritikai következményei iránt. Nem pusztán azért, mert a társtudományok határterületeinek érintkezési pontjai között feltételezhető összefüggések elegendő érvet szolgáltatnak valami újfajta diskurzus megkezdéséhez; sokkal inkább azért, mert a két említett tárgyterület újabb eredményei egymás teljesítményére reflektálva hirdetik azt, hogy valahol minden vizsgálat kezelhető antropológiai kutatásként, ahogy az irodalmi szöveg, a *sui generis* nyelvi kompozíció, a reális fikcionalizálása is.

A kijelentés a kortárs antropológia perspektívájából – a szociobiológiától (lásd Napoleon Chagnon hírhedt, a janómamók körében végzett kutatásainak szövegeit) az interpretív antropológián keresztül a James Clifford vagy a Renato Rosaldo által képviselt posztmodernig – arra utal, hogy a tárgyterületen tudományos igénnyel megjelenő minden irányzat a módszertan hitelességétől függetlenül kénytelen szembesülni a kutatás és a kutatást reprezentáló szöveg (beszámoló, cikk, előadás, könyv) között tapasztalható feszültség kérdésével. Az antropológiai szöveg problémája azonban a textualizációnak nem kizárólag azt a szintjét érinti, amely a reális élmény, a tudományos szándéktól vezérelt empirikus tapasztalat – majdan a legkülönbélebb módon értelmezhető – szöveggé válásának, azaz *fikcionalizálódásának* kérdéseként fogalmazható meg. Amennyiben belátjuk, hogy a szöveg alapjául szolgáló minden empirikus tapasztalat maga is interpretáció eredménye, nyilvánvalóvá válik, hogy a fikció fikciójaként előálló antropológiai szöveg hitelességének kérdése, legalábbis részben, túlmutat a szaktudomány objektivitásigényének problematikáján, és közvetlen kapcsolatba hozható az irodalom textualizációs gyakorlatával. Ugyanakkor az is igaz, hogy a jelen megközelítés feltételezi az itt

alkalmazott fogalmaknak – interpretáció, fikció, szöveg – a Friedrich Schlegel által megkezdett és mind a mai napig tartó hermeneutikai felülvizsgálatából származó eredmények figyelembevételét.¹ Bár, úgy tűnik, éppen ezek a kérdések – a jelentés, a kontextus, a diskurzus, a nyelv – jellemzik legjobban a kortárs antropológia erőteljes érdeklődését az irodalom iránt.

Abban az értelemben, ahogyan az antropológiai szöveg irodalminak tekinthető, ugyanúgy az irodalmi textualizáció antropológiai alapkaraktere is nyilvánvaló. A szerző minden tapasztalata ugyanis közvetlen forrása a mű születését szolgáló szellemi erőfeszítésnek. Mondhatni nincs mű, amennyiben a háttérben nincs valamilyen reális empirikus élmény. Csak közvetve ugyan, de ez a kijelentés igaz még arra a fikcióra is, amelynek nincs reális denotátuma.²

Az irodalom antropológiai alapjellemezőinek szemléltetésére kiváló példa lehet – természetesen számtalan más szerző mellett – Winfried Georg Sebald munkássága.³ A Németországból Angliába települt író egyetlen témája a második világháború lehangoló élményének művészi módon és esztétikai eszközökkel végrehajtott feldolgozása. A hiteles történeti rekonstrukció, az események leírásán túlmutató mentalitástörténeti jellemrajz, a korszellem ábrázolása egyszerre irodalom és antropológia. Sebald egy interjúban fogalmazta meg, hogy a műveiben oly gyakran ábrázolt elementáris borzalom legfontosabb lélektani forrása lényegében egyetlen gyermekkori élményére vezethető vissza. A sorsfordító emlék, melyre a bajor szülőfalujából a szőnyegbombázásokkal elpusztított Münchenben történő látogatása során tett szert, olvasatában az életben egyidejűleg adódó létlehetőségeknek drámai, az elviselhetőség határait kijelölő példája. Az egzisztenciális élmény konstitutív műélménnyé szervesülése Sebald művészetének egészét befolyásoló esemény.

Alapvetően ennek a felismerése, vagyis az antropológia és irodalom egyre karakteresebbnek tűnő érintkezési pontjaira irányuló reflexió igénye indította a Miskolci Egyetem Kulturális Vizuális Antropológia Tanszék és az Összehasonlító Irodalomtörténeti Tanszék munkatársait arra, hogy a két tudományterület, valamint a téma iránt érdeklődők számára lehetőséget teremtsenek egy, a hazai szellemi közéletből eddig sajnálatosan hiányzó vagy csak érintőlegesen tapasztalható diskurzus kezdeményezésére.

Az irodalom és az antropológia találkozása egy olyan modell kidolgozását készíti elő, amelyben az ember által létrehozott szöveg a kultúra megértését hozzáférhetővé teszi. A két diszciplína közvetlenül adódó kapcsolódási pontja a szövegkonstrukció, illetve a kultúra textualizációjának a kérdése. Az önmagát klasszikus társadalomtudományi paradigmaként meghatározó antropológia kutatási gyakorlata szempontjából - elsősorban primer, empirikus pozíciójából – így kulcskérdéssé válik a vizsgált kulturális és társadalmi jelenségekre vonatkozó következtetések pontos „tolmácsolása”, közvetítése. Ennek eszköze és egyben médiuma maga a szöveg. Az antropológia ebben az értelemben úgy is kezelhető, mint a szövegben és a szöveg által konstituált paradigma. A reprezentáció magas komplexitásfokú feladat, melyben a kutató (szerző) a vizsgált kérdést és önmagát egyidejűleg (kon)textualizálja. A felvetés ugyanakkor megfordítható. Végző soron, ahogyan már korábban utaltam rá, minden irodalmi szöveg legalapvetőbb fundamentumának, a kulturális alapélménynek textualizálása (fikcionalizálása) a szerzőt hasonló helyzetbe kényszeríti, mint az antropológust – éppen az elkészült szöveg értelmezési lehetőségei folytán.

A konferencián tárgyalt és az alábbiakban felvetett három fő téma az antropológia és az irodalom érintkezési pontjainak kurrens kérdései voltak.

Az idegenség retorikája

Az irodalmi szövegek a mindenkori kultúrák és emberi szándékok szerint retorizálódnak, olvasásuk, megértésük is ezen alakzatok mentén halad. A retorika intézménye az alkotás és a megértés folytonosságot biztosítja. Az irodalmi és antropológiai szövegnek az az esszenciális tartalmi közössége, hogy valójában mindkét szövegtípus a kulturális idegenség, a máság leképezésének eredeti esete. A szerzői intenciótól elvonatkoztatva nyilvánvaló kérdés az idegenség észlelésének és reprezentációjának, a nyugati kultúrában fellelhető évszázados alapsémáinak, valamint rövid távú divatos modelljeinek a hatása és a működése, illetve a mesterséges működtetése. A sztereotipizálás, a kulturális relativizmus vagy superioritás, az eurocentrizmus vagy a hierarchizálás a szövegek értékhorizontjának bevett perspektívái, melyek a szövegek hangnemét döntően befolyásolják. Az antropológiai szemlélet bizonyos irányzatai tehát ezeknek a megkövült struktúráknak a dekonstrukcióját hivatottak elvégezni.

A konferencián a téma elemzésének jellegzetes példájaként hangzott el Dobos István *Az idegenség retorikája az önéletrajzokban* vagy Wilhelm Gábor *Egzotikus szövegek értelmezése* című előadása, mely a textualizáció nyelvelméleti összefüggéseit tárgyalta.

A szöveg, esztétika, kompozíció

Az irodalom az idegen kultúra megértésének komplex és esztétikai értelemben magasan kvalifikált esete. A kulturális élmény textualizálása önmagában esztétizálás. Az antropológiai írásról az elmúlt évtizedben intenzíven folytatott amerikai *writing culture* vita hazai recepciójára napjainkig sajnálatosan csak érintőlegesen került sor. A vita egyik fontos következménye, hogy az etnográfiai szöveg státusával szemben újabban feltételként megfogalmazott irodalmi igény számos, mindkét tárgyterület szempontjából létjogosult témát felvet. Egyrészt az irodalmi reprezentáció esztétizált formáit, mint például különféle műfajait, filológiáját, retorikáját, stílusát átveszi az antropológia. Ugyanakkor az útleírás, az útinapló, illetve az antropológiai beszámoló elemzése nemcsak a téma és a műfaji azonosság okán, hanem az értelmezői perspektíva szükségszerű közelítésének folyamányaként közös szemléletmódot eredményezhet. Az irodalom számára az antropológia tehát tartalmi és módszertani értelemben, míg az antropológia számára az irodalom esztétikai, formai vonatkozásaiban válhat jelentőssé.

A konferencián számos olyan kiváló előadás hangzott el, mely a szöveg kompozicionális jellemvonásait textuális és esztétikai szempontok szerint vizsgálta. Többek között Csillag Gábor *Írásbeliség, és rekontextualizáció – avagy az erdélyi jiddis mondák irodalomvá tétele*, Tóth Zsombor *17. századi angol nyelvű Zrínyi Miklós életrajz mikroszkopikus vizsgálata* vagy Petneki Áron *Orientalizmus – mesés kelet szóban lefestve, képpen leírva* előadását érdemes ebből a szempontból megemlíteni.

Irodalom terepen

Az irodalmi szövegeknek, de a szövegeknek általában is – bizonyos esetben – a szerzőjük és olvasójuk egyaránt az empirikus terepkutatás tárgyává válhatna. Az érdeklődés középpontjában ekkor olyan kulturális funkciójuk áll, melyet az (irodalmi) szövegek egy konkrét kontextusban tölthetnek be. Az irodalomszociológiai eljárás itt kiegészül, és az új megközelítés kvalitatív kulturális antropológiai kutatásként írható le. Különösen érdekes, ahogyan a performatív formák, az úgynevezett bemutatásra szánt irodalmi szövegek a hallgatóra, illetve olvasójukra hatnak, valamint az is, milyen szerepet töltenek be a kulturális identitás konstrukciójában. A kulturális antropológus ezáltal nem csupán „részt vevő megfigyelő”, hanem „részt vevő olvasója” is az eseményeknek.

Ehhez a témához kapcsolódóan ugyancsak több tartalmas előadás hangzott el, többek között Vörös Miklós *Mi az, ami megírható a kultúrából* vagy Menyhért Anna *Szöveg mint terep* című előadása.

A szervezők reménye szerint az antropológusok és irodalmárok között Miskolcon megkezdődött párbeszéd folytatódni fog, illetve például szolgál ahhoz, hogy a szaktudományok bevett osztályozása, az ehhez köthető akadémiai gyakorlat és ennek minden intézményesültsége ne zárja ki a határtudományok között létrejövő építő kapcsolatot. Sőt az antropológiának a történelemmel, a filozófiával vagy a pszichológiával lehetséges eszmecseréje nemcsak a divatos vagy kevésbé divatos nemzetközi trendek leképezését jelentheti, hanem (elő)segíthetné az antropológia hazai legitimációjának lassú és számos nehézséggel terhelt folyamatát is.

A konferencián közel 50 előadás hangzott el, amelyekből a szervezők szándéka szerint az elkövetkező tavaszon egy válogatást tartalmazó konferenciakötet fog megjelenni.

JEGYZETEK

1. „Egy klasszikus szöveget soha nem lehet a maga teljességében megérteni. Azoknak, akik létrehozta, és kifejlesztik kultúrájukat, vágyaniuk kell arra, hogy mind többet és többet tanuljanak belőle.” Lásd Schlegel (1981), idézi Ferraris (1996:79).
2. *Science fiction* vagy abszurd.
3. Az idén 58 éves korában tragikus hirtelenséggel, autóbalesetben elhunyt német származású, Angliában élő író szinte teljes életművét egyetlen élmény, a második világháború utáni Németország reménytelen romlása hatotta át. Utolsó könyve, a 2001-ben megjelent Austerlitz ellenállhatatlan erővel idézi meg témáját. Austerlitz, a mű főhőse emlékezésében kulturális identitásának gyökereit igyekszik feltárni az író számára. A fiatal Austerlitz elmeséli például azt, hogy Hitler hatalomra jutása után mint zsidó kisgyereket sorstársai tömegével együtt menekítették a Reichből Angliába. Austerlitz megidézi nevelőszüleit, egy gyermektelen walesi lelkész házának hideg és reménytelen atmoszféráját, mely semmiféle rokonszenvet nem keltett benne azok iránt, akiknek lényegében az életét köszönheti. Az idős Austerlitz visszaemlékezésének

szövege, a textualizációs eljárás során egyszerre kényszerül objektív távolságtartásra és az imaginárius szubjektum megidézésére értelmezésében, vagyis az olvasó számára egyidejűleg mutatkozik antropológusnak és szépírónak (Sebald 2001).

IRODALOM

BEHLER, ERNST, HRSG.

1981 *Kritische Friedrich Schlegel Ausgabe*. (Paderborn Zürich: Ferdinand Schöningh – Thomas Verlag.

FERRARIS, MAURIZIO

1996 *History of Hermeneutics*. New Jersey: Humanities Press.

SEBALD, GEORG WINFRIED

2001 *Austerlitz*. New York: Random House.